شبکههای عصبی و یادگیری عمیق دکتر صفابخش

دانشگاه صنعتی امیر کبیر (پلی تکنیک تهران) دانشکده مهندسی کامپیوتر

رضا آدینه پور ۴۰۲۱۳۱۰۵۵

تمرین سوم شبکه خودسازمانده (SOM) ۴ اردیبهشت ۱۴۰۳

شبکههای عصبی و یادگیری عمیق

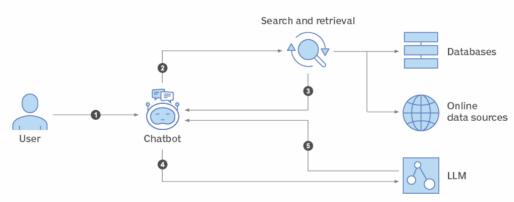
تمرين سوم

رضا آدینه پور ۴۰۲۱۳۱۰۵۵

سوال اول - عملی نظری

برای آموزش مدلهای زبانی بزرگ (Large Language Model) که حاوی میلیونها و میلیاردها پارامتر هستند، از حجم قابل توجهی داده استفاده می شود. اما در تمامی این مدلها یک تاریخ قطع آموزش وجود دارد که مدل زبانی هیچ اطلاعاتی در GPT-3.5-turbu-instruction تولید شده ی پس از این زمان ندارد. به عنوان مثال، تاریخ قطع آموزش مدل ۲۰۲۱ است و از همین رو این مدل ممکن است به سوالات مربوط به رویدادهای سال ۲۰۲۲، ۲۰۲۳ و ۲۰۲۴ پاسخ صحیح ندهد. چنین دادههایی که بعد از تاریخ قطع آموزش تولید شده اند و یا بخشی از داده ی آموزشی اولیه ی مدل زبانی نیستند را داده ی خارجی می گوییم. تکنیک تولید تقویت شده با بازیابی (RAG) رویکردی است که با استخراج داده ی خارجی متناسب با فرمان، دریافت شده و افزودن آن به عنوان ورودی به مدل زبانی تلاش می کند که فرمان ورودی را تقویت کرده و به مدل زبانی تولیت را کمک می کند تا جواب مرتبط و متناسبی بسازد. به عنوان مثال در پاسخ به یک فرمان متنی مانند «چه کسی شرکت توییتر را درسال ۲۰۲۲ خرید؟» تمامی داده های خارجی متناسب با این فرمان را استخراج می کند و آنها را به عنوان ورودی به مدل زبانی بتواند با دانش دریافت شده پاسخ متناسبی تولید کند. این رویکرد نیاز درساز می مجدد و با بازتنظیم (Fine tune) مدل زبانی را برطرف می سازد. در این پروژه می خواهیم با استفاده از شبکههای خودسازمان ده این تکنیک را پیاده سازی کنیم.

How an LLM using RAG works

شکل ۱: فرآیند کلی RAG در یک مدل زبانی بزرگ

وظیفه اصلی RAG جستوجو معنایی (Semantic search) در پایگاه داههای اطلاعاتی و بازیابی اطلاعات خارجی دارای تناسب محتوایی با فرمان داده شده به یک مدل زبانی است.برای تسهیل جستوجوی معنایی، ابتدا دادههای خارجی استخراج شده به بازنماییهای عددی یا برداری تبدیل می شوند که به این بازنمایی، تعبیه ی متن (Text embedding) می گوییم. در زمان بازیابی نیز ابتدا فرمان متنی به بازنمایی برداری تبدیل می شود و سپس نزدیک ترین بردارهای داده ی خارجی متناسب با آن استخراج می شود. شکل (۱» دیاگرام کلی این فرآیند را نشان می دهد. چالش اصلی این رویکرد این است که جست وجوی معنایی ذکر شده به دلیل نیازمندی به محاسبه ی فاصله ی بردار فرمان با حجم عظیمی از بردارهای داده ی خارجی، به منابع پردازشی و

محاسباتی زیاد و زمان قابل توجهی نیاز دارد. بنابر این پیدا کردن رویکردی که جستوجوی معنایی را بهصورت کارا انجام دهد بسیار حائز اهمیت است.

برای افزایش کارایی جستوجو معنایی، یک رویکرد رایج این است که بردارهای دادههای خارجی را خوشهبندی کنیم و در زمان جستوجو نیز ایتدا خوشه مشابه با بردار فرمان ورودی را پیدا میکنیم و سپس شباهت بردارهای دادههای خارجی متعلق به آن خوشه با بردار فرمان را محاسبه میکنیم و اگر شباهت بردارها از یک آستانه بیشتر باشد، آنها را بهعنوان اطلاعات مرتبط درنظر میگیریم.

۱. در این پروژه قصد داریم برای خوشهبندی دادههای خارجی از شبکه خودسازمانده استفاده کنیم. بررسی کنید که در این شبکهها نسبت به سایر روشهای خوشهبندی که در یادگیری ماشین بهکار گرفته می شود، چه مزایا و معایبی دارد؟ به نظر شما، چرا استفاده از شبکه خودسازمانده به صورت با نظارت صورت نمی گیرد؟ فرآیند یادگیری این مدلها را توضیح دهید.

پاسخ

قبل از بررسی مزایا و معایب شبکه SOM نیاز است که یکسری پیشنیاز ها را توضیح دهیم. پیش از هر چیزی ابتدا میبایست انواع الگوریتم های یادگیری ماشین و دلیل استفاده از آنهارا توضیح دهیم. الگوریتم های یادگیری ماشین به ۳ دسته مختلف تقسیم میشوند:

- (آ) یادگیری با نظارت (Supervised Learning)
- (ب) یادگیری نیمه نظارتی (Semi-supervised Learning)
 - (Unsupervised Learning) یادگیری بدون نظارت

در یادگیری بانظارت، داده و لیبلهای متناظر با آنها را داریم. در یادگیری نیمه نظارتی، صرفا بخشی از دادهها لیبل دارند و لیبل بقیه دادهها مشخص نیست. دسته آخر که مورد بحث ماست، یادگیری بدون نظارت است که دادههای موجود، لیبل ندارند و به ازای دادههای مختلف، خروجی مناسب را نمیدانیم و از الگوهای پنهان در دادهها اطلاعی نداریم. در این صورت است که به سمت الگوریتمهای بدون نظارت میآییم تا به الگوریتم این اجازه را بدهیم که هرچه را میتواند یاد بگیرد و اطلاعات پنهان در دادهها را مشخص کند. الگوریتمهای خوشهبندی در این دسته قرار میگیرند و دلیل قرارگیری در این دسته آن است که ما هیچ اطلاعاتی درمورد دادههای ورودی نداریم و به دنبال ایجاد وابستگی میان آنها هستیم. الگوریتمهای خوشهبندی این امکان را برای ما فراهم میسازد تا دادههای شبیه به هم را در یک دسته قرار دهد. در این باره در صفحه ۱۴۱ [۱] گفته شده است:

« تکنیکهای خوشهبندی زمانی اعمال می شوند که کلاسی برای پیش بینی وجود نداشته باشد، بلکه زمانی که نمونهها باید به گروههای طبیعی تقسیم شوند، اعمال می شوند. »

پس اگر با دادههایی مواجه بودیم که اطلاعاتی در مورد آنها نمیدانیم، خوشهیابی بهترین روش برای درک وابستگیها میان دادههاست. الگوریتمهای خوشهیابی را میتوان بهصورت زیر دستهبندی کرد:

- (a) Density-based
- (b) Distribution-based
- (c) Centroid-based
- (d) Hierarchical-based

در الگوریتمهای خوشهیابی مبتنی بر چگالی، دادهها بر اساس تراکم و غلظت دادهها در نقاط مختلف تقسیمبندی میشود.

در خوشه یابی توزیع شده، اساس خوشه یابی به صورت احتمالی است. یعنی برای تمام نقاط یک احتمال تعلق به یک خوشه خاص درنظر گرفته میشود که با دور شدن داده از مرکز آن خوشه، احتمال تعلق داده به خوشه مربوطه کاهش پیدا می کند.

پرکاربرد ترین و سریعترین نوع خوشهیابی، خوشهیابی Centroid است. این الگوریتم نقطهها را بر اساس چندین مرکز در داده به یک خوشه اختصاص مییابد. مرکز در داده به یک خوشه اختصاص مییابد. استفاده از خوشهبندی سلسلهمراتبی محدود تر از سایر روش هاست. بدین صورت است که برای دادههایی که ذاتا به صورت سلسلهمراتبی هستند استفاده می شود. مانند دادههای مربوط به یک پایگاه داده. الگوریتم های مختلفی برای خوشه یابی وجود دارد که می توان چندتا از آنها را به صورت زیر نام برد:

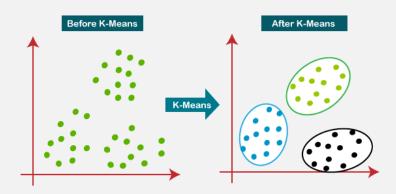
- (a) SOM
- (b) K-means
- (c) DBSCAN
- (d) Gaussian Mixture
- (e) BIRCH
- (f) Affinity Propagation
- (g) Mean-Shift
- (h) OPTICS

در این سوال به بررسی دو مورد از مهمترین الگوریتم ها یعنی SOM و K-means میپردازیم.

(iterative) یک الگوریتم بدون نظارت، مبتنی بر مرکز و تکراری K-Means یک الگوریتم بدون نظارت، مبتنی بر مرکز و تکراری K-Means است که داده های ورودی را دریافت میکند و آنها را به K دسته تقسیم میکند. مقدار K میبایست از قبل مشخص باشد. هدف در الگوریتم K-Means به حداقل رساندن مجموع فواصل بین دو نقطه داده شده و خوشه مربوط به آنهاست و تا زمانی که مینیمم فاصله را پیدا نکند، الگوریتم متوقف نمی شود.

ذکر این نکته الزامی است که در این الگوریتم، آموزشیای صورت نمیگیرد و صرفا یک کار تکراری چندین بار تکرار میشود تا زمانی که بهینهترین حالت پیدا شود.

شكل «٢» نحوه عملكرد الگوريتم K-Means را نشان ميدهد.

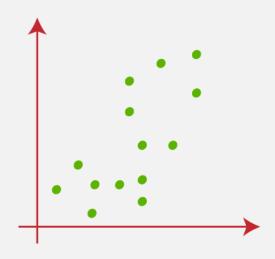

شكل ٢: ساختار الگوريتم K-Means

مراحل انجام الگوريتم K-Means بهصورت زير است:

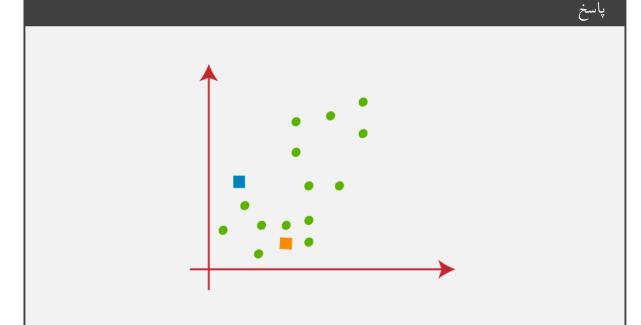
- (آ) مرحله 1: انتخاب مقدار K بر اساس تعداد خوشهها. اگر تعداد خوشهها را نمی دانیم، عددی بزرگ را انتخاب می کنیم.
 - (ب) مرحله Y: انتخاب K نقطه به صورت رندم و تصادفی.
- (-7) مرحله -7: قرار دادن هر نقطه در نزدیکترین مرکز آن. (مرکز -7 خوشهای که از قبل تعیین شده است.)
 - (د) مرحله ۴: واریناس را حساب کرده و مرکز جدید را برحسب واریانس انتخاب کرده
 - (ه) مرحله ۵: تكرار مرحله ۳. يعنى قرار دادن هر نقطه در مركز جديد تعيين شده
 - (و) مرحله ۶: اگر هر تخصیص مجددی رخ داد به مرحله ۴ باید برویم درغیر این صورت به مرحله ۷
 - (ز) مرحله V: پایان الگوریتم

برای درک بهتر، در ادامه با رسم شکل مراحل بالا را توضیح خواهیم داد. فرض شود که دادههای ورودی ما بهصورت زیر باشد:

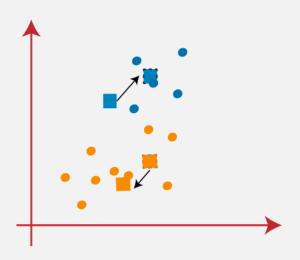
شکل ۳: دادههای ورودی

در اینجا چون تعداد خوشهها برای ما مشخص است، مقدار K را Y فرض میکنیم. و دو نقطه بهصورت رندم در صفحه به عنوان نقاط شروع الگوریتم انتخاب میکنیم. شکل (**)»

شكل ٢: نقاط ابتدايي الگوريتم

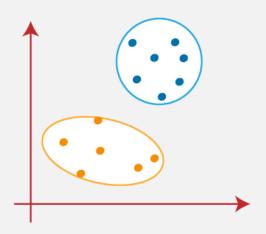
اکنون هر نقطه را به نزدیکترین مرکز اختصاص میدهیم. این عملیات با محاسبه فاصله بین نقطهها انجام میشود. سپس به مرحله آپدیت مرکز میرویم و برحسب واریانس محاسبه کرده، مرکز نقاط را آپدیت میکنیم. شکل «۵»

شكل ۵: آيديت مراكز

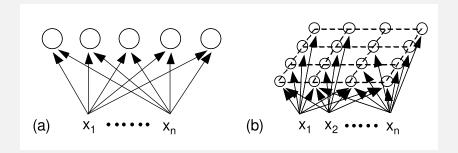
این فرآیند را آنقدر ادامه میدهیم تا مینیمم ترین فاصله نقاط از مراکز بهدست آید و دادهها خوشهبندی شود. شکل «۶»

باسخ

شكل ۶: دادههای خوشهبندی شده

(آ) SOM: SOM بر خلاف K-Means یک شبکه عصبی است که بر اساس یادگیری بدون نظارت کار می SOM: SOM برده ای میکند. شبکه SOM کاربردهای مختلفی دارد. کاربرد اصلی شبکه SOM نگاشت دادههای با بعد بالا بعد بالا از این شبکه برای خوشه یابی نیز استفاده می شود شبکه SOM تنها از دو لایه تشکیل می شود. (لایه ورودی + خروجی) که لایه خروجی می تواند به صورت پشت سر هم و یا در یک ساختار شبکه ای قرار گیرند. شکل «۷»

شكل ٧: ساختار شبكه SOM

در فرآیند آموزش وزنهای متصل از ورودی به خروجی آموزش داده میشوند و در نهایت، هر نورون نماینده یک دسته (خوشه) از دادههای ورودی است. الگوریتم یادگیری در SOM، رقابتی (Competitive) است. یعنی نورونهای خروجی باهم بر سر نماینده شدن برای دادههای ورودی رقابت میکنند و نورون برنده وزنش به نسبت نورون بازنده بیشتر اصلاح میشود. در SOM نیز همانند K-Means اگر تعداد خوشهها را از قبل نمیدانستیم میبایست عدد بزرگی را برای آن درنظر بگیریم. [۲] الگوریتم رقابتی در SOM را می وان به دو صورت انجام داد.

- i. ارسال سیگنال به نورونهای دیگر
 - ii. محاسبه فاصله تا ورودي

معمولا در تمامی شبکههای SOM متداول است که از روش دوم استفاده شود اما در ادامه توضیح هر دو روش را خواهیم داد.

برای روش اول داریم:

ابتدا مىبايست هر نرون خروجياش را به صورت زير توليد كند:

$$u_j = \sum_{i=1}^n w_{ij} x_i$$

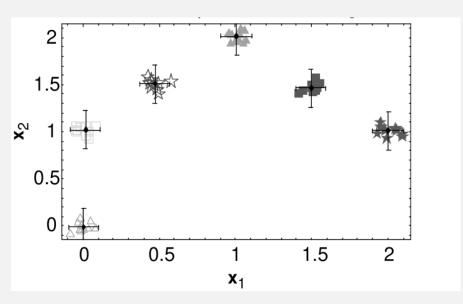
پس از محاسبه u_j هر نورون خروجی u_j خودش را با علامت معکوس به تمامی نورونهای دیگر میفرستد. نورونها پس از دریافت سایر u_j ها، میبایست مقادیر u_j های خودشان را با سایر u_j های وارد شده جمع کنند. حالا اگر مقدار حاصل از یک آستانه کمتر شود، (مثلا صفر) نورون مربوطه از رقابت خارج می شود. این فرآیند تا زمانی ادامه پیدا خواهد کرد که فقط یک نورون باقی بماند و آن نورون به عنوان نورون برنده مشخص می شود. همانطور که گفته شد معمولا از این روش استفاده نمی شود و از روش دوم استفاده می شود. یعنی محاسبه فاصله تا ورودی. در این روش فاصله بردار ورودی طبق یکی از روابط تعیین فاصله (در اینجا فاصله اقلیدسی) برای تمامی وزنها محاسبه می شود و نورونی که کمترین فاصله با بردار ورودی را داشته با شد به عنوان نورون برنده مشخص می شود.

$$d_j = x - w_j = \sqrt{\sum_{i=1}^{n} (x_i - w_{ij})^2}$$

پس از محاسبه همه فاصلهها، مقدار وزن نورون برنده بهصورت زیر آپدیت میشود:

$$\Delta w_j = \beta(x - w_j) = \beta d_j$$

در نهایت، پس از همگراشدن شبکه، دادهها همگی در خوشههای مربوط به خودشان قرار می گیرند. شکل «»

شکل ۸: دادههای خوشهبندی شده شبکه SOM پس از آموزش

از مزایا و معایب این دو الگوریتم میتوان به موارد زیر اشاره کرد:

باسخ

:K-Means (Ĭ)

i. مزایا:

- الگوریتم K-Means نسبت به شبکه SOM از سرعت بالا تری برخوردار است. دلیل این افزایش سرعت، سادگی پیادهسازی آن به نسبت SOM است.
 - بر روی دادههای بزرگ بهخوبی کار می کند

.ii معاىت:

- كاملا وابسته و حساس به مقداردهي اوليه براي نقاط مربوط به K هاست.
 - برای خوشهیابی دادههایی که ساختار غیر محدب دارند، نامناسب است.
 - وابستگی شبکه به مشخص کردن تعداد خوشهها پیش از اجرای الگوریتم

(ب) SOM:

i. مزایا:

- کاربردهای گسترده به جز خوشهیایی
- بدست آوردن روابط پیچیده میان دادهها

.ii معاىت:

- بار محاسباتی بیشتر و سرعت کمتر نسبت به الگوریتم K-Means
- وابسته بودن شبکه به پارامترهای مختلف ورودی مثل نرخ یادگیری، سایز همسایگی و ...

References

- [1] Data Mining: Practical Machine Learning Tools and Techniques, 2016.
- [2] Neural Networks for Applied Sciences and Engineering, 2006 by Taylor & Francis Group, LLC
- [3] Frey BJ, Dueck D. Clustering by passing messages between data points. science. 2007 Feb 16;315(5814):972-6.
- [4] Sculley D. Web-scale k-means clustering. InProceedings of the 19th international conference on World wide web 2010 Apr 26 (pp. 1177-1178).
- [5] MacQueen J. Some methods for classification and analysis of multivariate observations. InProceedings of the fifth Berkeley symposium on mathematical statistics and probability 1967 Jun 21 (Vol. 1, No. 14, pp. 281-297).
- [6] Comaniciu D, Meer P. Mean shift: A robust approach toward feature space analysis. IEEE Transactions on pattern analysis and machine intelligence. 2002 May;24(5):603-19.
- [7] Ng A, Jordan M, Weiss Y. On spectral clustering: Analysis and an algorithm. Advances in neural information processing systems. 2001;14.

مجموعه داده ارائه شده در این پروژه شامل رویدادهای سهسال متوالی از ۲۰۲۲ تا ۲۰۲۴ است که از سایت ویکیپدیا جمع آوری شده است. داده ی مربوطه را بارگزاری کنید و پیش پردازشهای متنی شامل حذف کلمات ایست (Stop)، واحدسازی کلمات (Tokenization) و تبدیل به بردارهای GloVe را روی آن انجام دهید.

فایل کد در مسیر Code/Q1-P3.ipynb موجود است. ابتدا کتابخانههای مورد نیاز برای کار با متن را نصب میکنیم، کتابخانههایی مانند:

- (a) nltk
- (b) textblob
- (c) minisom

پس از نصب کتابخانهها، دیتاست موجود (فایل WikipediaEvents.csv) را میخوانیم. ایعاد این دیتاست , 1 473 است.

	sł	shape of dataset: (473, 1)		
[4]:		text		
	0	January 1, 2022 – The Regional Comprehensive E		
	1	January 2, 2022 – Abdalla Hamdok resigns as Pr		
	2	January 4, 2022 – The five permanent members o		
	3	January 5, 2022 – A nationwide state of emerge		
	4	January 6, 2022 – The CSTO deploys a "peacekee		

شكل ٩: ديتاست ورودي

در ادامه، عملیات Pre-processing شامل کوچک کوچک کردن تمامی حروف، حذف علائم نگارشی، اعداد و کاراکترهای newline را حذف میکنیم. این عملیاتها در تابع clean_text نوشته شده است. پس از اعمال تابع نام برده بر روی دیتاست موجود، همه متن به حروف کوچک تبدیل می شود، تاریخ تمامی سالها حذف می شود و فقط ماه مورد نظر باقی می ماند، همچنین کاراکترهای اضافی مانند - و , نیز حذف شده است. دیتاست پس از انجام این مراحل به صورت زیر می شود:

[17]:	0 1 2 3 4	january the regional comprehensive economic january abdalla hamdok resigns as prime min the five permanent members of the u january a nationwide state of emergency is the csto deploys a peacekeeping mis
	468	october georgian presidential election
	469	november namibian general election
	470	november romanian presidential election
	471	november lee hsien loong prime minister of s
	472	december croatian presidential election
	Name:	text, Length: 473, dtype: object

شکل ۱۰: دیتاست ورودی پس از حذف علائم نگارشی و کوچک سازی کلمات

برای پیدا کردن کلمات ایست، در دیتاست، از ماژول stopwords استفاده میکنیم. کلمات پرتکرار پیدا شده در این دیتاست به صورت زیر است:

['i', 'me', 'my', 'myself', 'we', 'our', 'ourselves', 'you', "you're", "you've", "you'l", "you'd", 'your', 'yours', 'yourself', 'you rselves', 'he', 'him', 'his', 'himself', 'she', "she's", 'hers', 'herself', 'it', "it's", 'its', 'itself', 'they', 'them', 'their', 'their', 'theirs', 'themselves', 'what', 'which', 'who', 'whom', 'this', 'that'll", 'these', 'those', 'am', 'is', 'are', 'was', 'were', 'be', 'be en', 'being', 'have', 'has', 'had', 'having', 'do', 'does', 'did', 'doing', 'a', 'an', 'the', 'and', 'but', 'if', 'or', 'because', 'as', 'un til', 'while', 'of', 'at', 'by', 'for', 'with', 'about', 'against', 'between', 'into', 'through', 'during', 'before', 'after', 'above', 'belo w', 'to', 'from', 'up', 'down', 'in', 'out', 'on', 'off', 'over', 'under', 'again', 'further', 'then', 'once', 'here', 'there', 'when', 'where', 'why', 'how', 'all', 'any', 'both', 'each', 'few', 'more', 'most', 'other', 'some', 'such', 'no', 'nor', 'not', 'only', 'own', 'same', 's o', 'than', 'to', 'very', 's', 't', 'can', 'will', 'just', 'don', "don't", 'should', "should've", 'now', 'd', 'll', 'm', 'o', 're', 've', 'y', 'ain', 'aren', "aren't", 'couldn't", 'didn't", 'doesn't", 'hadn', "hadn't", 'hasn't", 'hasn't", 'haven', "haven't", 'isn', "sin't", 'ma', "mightn't", 'mustn', "mustn't", 'needn't", 'shan', "shan't", 'shouldn't", 'shouldn't", 'wouldn't", 'wouldn't", 'wouldn't"]

شكل ١١: كلمات ايست

همچنین پس از پیدا کردن کلمات، برای حذف آنها تابع remove_stopwords را نوشتهایم. پس از حذف، خروجی به صورت زیر می شود:

```
[31]: 0
              january regional comprehensive economic partne...
              january abdalla hamdok resigns prime minister ...
      2
             january five permanent members un security cou...
      3
             january nationwide state emergency declared ka...
             january csto deploys peacekeeping mission kaza...
      468
                         october georgian presidential election
      469
                             november namibian general election
      470
                        november romanian presidential election
      471
              november lee hsien loong prime minister singap...
                        december croatian presidential election
      Name: text, Length: 473, dtype: object
```

شكل ١٢: خروجي پس از حذف كلمات ايست

پس از این مرحله، نوبت به Tokenization میرسد. برای انجام آن از ماژول punkt استفاده میکنیم. پس از انجام Tokenization خروجی بهصورت زیر می شود:

```
[36]: 0
             [january, regional, comprehensive, economic, p...
             [january, abdalla, hamdok, resigns, prime, min...
             [january, five, permanent, members, un, securi...
             [january, nationwide, state, emergency, declar...
             [january, csto, deploys, peacekeeping, mission...
      468
                    [october, georgian, presidential, election]
      469
                        [november, namibian, general, election]
      470
                   [november, romanian, presidential, election]
      471
              [november, lee, hsien, loong, prime, minister,...
                   [december, croatian, presidential, election]
      Name: text, Length: 473, dtype: object
```

شكل ۱۳: خروجي عمليات Tokenization

۳. پارامترهای ورودی مدل minisom را توضیح دهید. پارامترّای شبکه خودسازمان ده خود را تنظیم کنید و شبکه را بر روی دادههای مربوطه آموزش دهید. (مقادیر تمامی پارامترها را در گزارش خود اضافه کنید.) سپس به ازای هر داده ی ورودی واحد، منطبق (Best matching unit) با آن را به دست آورید و به عنوان نمایه ی داده ی مربوطه ذخیره کنید.

- ۴. برای ۵۰ رویداد که بهصورت تصادفی از مجموعه داده انتخاب شدهاند، نقشه خروجی را رسم کنید. نقشهی بهدست آمده را تفسیر کنید.
- ۵. فرآیند جستوجو را بهصورت زیر برای سه رویداد دلخواه از سهسال گذشته انجام دهید. (میتوانید از پرسشهای موجود درفایل sample_questions.txt کمک بگیرید.) و خروجی مربوطه را در گزارش خود اضافه کنید.
 - تبدیل پرسش به بردار
 - پیداکردن نمایهی متناسب با پرسش مربوطه
 - پیدا کردن تمامی دادههای خارجی نمایهی مورد نظر
 - محاسبه معیار شباهت کسینوسی و خروجی دادن بردارهای دادههای خارجی با شباهت بیشتر از آستانه. (چرا معیار کسینوسی در این مسئله انتخاب مناسبی است؟)